

УДК 324:316.627

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ
ДО АНАЛІЗУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ
THEORETICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS
OF THE ELECTRICAL BEHAVIOR**

Розік М. В.,

аспірантка кафедри політології та державного управління, факультет історії, політології та національної безпеки, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна), e-mail: karpuk1992@ukr.net

Rozik M. V.,

post-graduate student of the Department of Political Science and Public Administration, Faculty of History, Political Science and National Security, East-European National University named by Lesia Ukrainka (Lutsk, Ukraine), e-mail: karpuk1992@ukr.net

Проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки. Автор робить висновки, що в країнах з розвиненими демократичними традиціями чинники, які впливають на формування електоральної поведінки є сталими і такими, що відтворюються від виборів до виборів. У країнах, які переживають соціально-політичні трансформації, результати виборчих кампаній залежать від характеру соціально-економічної політики держави. Відповідно розробка вітчизняних моделей електоральної поведінки має враховувати досвід провідних демократичних країн світу з врахуванням історичних, соціокультурних та національних особливостей розвитку суспільства.

Ключові слова: теорія електоральної поведінки, електоральний процес, електоральна поведінка, соціологічний підхід, партійна ідентифікація, концепція економічного голосування, електоральний вибір.

The article analyzes the main theoretical and methodological approaches to the study of the electoral behavior. The author concludes that in the countries with the developed democratic traditions the factors that influence the formation of the electoral behavior are stable from the elections to the elections. In the countries experiencing socio-political transformations, the results of the elections come from the socio-economic policy of the state. In accordance, the development of the domestic models of the electoral behavior should take into account the experience of the leading democratic countries of the world, counting on the historical, socio-cultural and national peculiarities of the society development.

Keywords: the electoral behavior theory, the electoral process, the electoral behavior, the sociological approach, the party identification, the concept of economic voting, the electoral choice.

Постановка проблеми. Сучасна демократія передбачає широку участь громадян в політичному житті країни. Така участь забезпечується, зокрема, інститутом виборів, який дозволяє суспільству впливати на владу шляхом формування кадрового складу політичної еліти та легітимізує існуючу владу. Вивчення проблем електоральної поведінки громадян обумовлена як важливістю пізнання їх сутності, так і потребою наукового обґрунтування в регулюванні виборчого процесу. Вибори органів публічної влади є базовим елементом демократії, вони визначають характер функціонування суспільно-політичної системи загалом. Електоральна поведінка виборців, змушує владу постійно коригувати свою діяльність заради досягнення позитивних результатів виборів. Тому, виявлення детермінант електоральної поведінки та природи електорального вибору потребує ґрунтового наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень. У західній політичній науці дослідження мотивів електоральної

поведінки датуються початком ХХ ст. у зв'язку з посиленням ролі громадянської політичної участі. Проблеми електорального вибору та електоральної поведінки досліджували такі класики зарубіжної суспільно-політичної думки, як: Р. Арон [1], П. Бурдьє [8], М. Вебер [9], М. Дюверже [11], Д. Ламберт, Е. Лейкман [20], А. Лейпхарт [21], С. Ліпсет [19], Е. Ноель-Нойман [25], С. Роккан [31], С. Хангтінгтон [37], М. Шугарт [36] та ін.

В Україні проблему електоральної поведінки у контексті вивчення політичної участі, політичних партій, виборів та виборчих систем розробляють Р. Балабан [3], Д. Белов [5], В. Жадько [12], М. Палінчак [27], В. Полторак, О. Петров [30], Ф. Рудич [28], О. Сушко [35], В. Шаповал [39], О. Яременко, М. Міщенко [41] та ін.

На особливу увагу заслуговує низка монографічних досліджень, зокрема В. Бортнікова [4], І. Кресіної та Є. Перегуди [18], О. Князевої [16], Н. Ротар [33], А. Романюка і Ю. Шведа [32] та ін.

Однак на сьогоднішній день електоральна поведінка залишається областю політичної науки, яка потребує подальшого вивчення та удосконалення. Кризовий стан політичної та соціально-економічної сфер вимагає систематичного одержання й обробки інформації про особливості сприйняття громадянами політичних, економічних і соціально-психологічних аспектів політичного життя, а також врахування їх потреб, цінностей та намірів.

Метою дослідження є аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення електоральної поведінки.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Існує чимало визначень електоральної поведінки.

Наведемо деякі варіанти визначення поняття «електоральна поведінка». Так, за твердженням А. Маренкова електоральна поведінка – це дії або бездіяльність електорату, пов'язані з делегуванням владних повноважень політичному суб'єкту (лідеру або партії) в процесах їхньої взаємодії [23, с. 22]. В. Бунь, вважає електоральну поведінку системою дій і бездіяльності громадян поза їх фаховими обов'язками, пов'язаною із здійсненням місцевих або загальнодержавних виборів до органів влади і пристосуванням до умов їхнього проведення [7]. В. Римський розуміє електоральну поведінку як систему взаємопов'язаних реакцій, дій чи бездіяльності громадян, що здійснюються з метою пристосування до умов проведення політичних виборів [31].

Натомість І. Охременко визначає електоральну поведінку як форму вияву політичної поведінки громадян стосовно делегування своїх повноважень; участь у періодичних діях, пов'язаних із делегуванням повноважень [26, с. 19]. Викликає інтерес формування згаданого поняття О. Захарова, який трактує електоральну поведінку як сукупність дій і вчинків громадян, пов'язаних із здійсненням місцевих або загальнонаціональних виборів до органів влади, а також їх участю в референдумах [13].

Слід зауважити, ще електоральна поведінка, це не лише «сукупність дій» (О. Захаров, А. Маренков) або «форма» (І. Охременко), а «система» (В. Бунь, В. Римський) [7; 31]. Отже, електоральна поведінка – це не лише сукупність дій, що визначають характер поведінки виборців і не лише відмова громадян від участі у виборах, а система.

У традиційному політологічному розумінні електоральна поведінка є результатом прояву політичних рішень виборців. Український дослідник І. Поліщук зазначає, що ця категорія застосовується для опису поточних, кон'юнктурних процесів голосування [29, с. 37]. Відтак, електоральна поведінка – це процес прийняття виборцем рішення щодо участі у виборах та голосуванні за того чи іншого кандидата чи політичну силу, який базується на реалізації індивідуальної електоральної установки, що передбачає врахування когнітивного, емоційного та поведінкового рівнів, і реалізується під впливом низки об'єктивних раціонально–інструментальних та суб'єктивних індивідуально–психологічних чинників [17, с. 719].

Дослідження електоральної поведінки є традиційним питанням для політології, політичної соціології, соціальної психології. Хронологічно, її вивчення розділяють на три етапи:

1. 1920–1940–ві рр. ХХ ст. – етап накопичення інформації про електоральну поведінку;

2. 1950–ті рр. – перша половина 1980–х рр. – етап формування наукових шкіл електоральної поведінки. У 1950–х рр. електоральна поведінка стає предметом вивчення одразу кількох суспільних наук;

3. Друга половина 1980–х рр. – наші дні – сучасний етап систематизації наукових теорій [22, с. 90–91].

У західній політичній науці сформовано низку підходів, заснованих на аналізі виборів в розвинених демократіях, що дають можливість

пояснювати і передбачати електоральну поведінку населення. Вивчення в рамках кількох шкіл дозволяє різносторонньо аналізувати процес формування мотивації політичних переваг.

До середини ХХ ст. в зарубіжній науці склалося три основних теоретико–методологічних підходу до вивчення електоральної поведінки: соціологічний, соціально–психологічний, теорія раціонального вибору (табл. 1). Увагу дослідників в рамках кожного підходу сфокусовано на виявленні факторів, що визначають електоральну поведінку.

Зародження досліджень електоральної поведінки відносять до початку ХХ ст., коли вони проводилися в контексті політичної географії. Засновником цього напрямку став французький географ А. Зігфрід, який вперше розробив аналітичну модель, що пояснює мотиви голосування. На його думку, формування політичних поглядів і уподобань населення обумовлено такими факторами:

- особливостями адміністративного та соціально–політичного формування регіону;
- соціальною структурою і релігійними перевагами місцевої громади;

- природно–географічними особливостями (ландшафт і ін.) [26, с. 34].

Вивчаючи поведінку виборців у Франції в період Третьої республіки, А. Зігфрід намагався пояснити, чому характер політичних поглядів в різних регіонах залишаються постійними не дивлячись на нестабільність та часто змінюючі структури партій і партійних систем [24]. Він пояснив стабільність індивідуальної поведінки поєднанням природних і соціальних умов та вбачав в природних умовах, наприклад, геологічних умовах того чи іншого регіону, основні передумови соціальної та політичної поведінки.

Праці А. Зігфріда сприяли початку багаточисельних досліджень, направлених на виявлення зв'язку між електоральною поведінкою та об'єктивними умовами існування людей.

Таблиця 1

Основні теоретико–методологічні підходи дослідження електоральної поведінки в зарубіжній науці

Назва	Роки	Представники	Ключовий фактор електоральної поведінки
Соціологічний	1913–1940	А. Зігфрід, Ф. Гогель, Р. Арон, М. Доган, Р. Херберле, Ч. Меріам, Х. Госнел, П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан, С. Верба, Н. Най та ін.	Соціальна приналежність індивіда та його соціальний статус; залежність між соціальними характеристиками виборців, набутих досвідом та електоральними уподобаннями.
Соціально–психологічний (теорія партійної ідентифікації)	1960–ті рр.	А. Кемпбел, Ф. Конверс, В. Міллер, Д. Стоукс, Р. Вольфінгер, С. Розенстоун, Р. Роуз, Я. Маккалістер	Психологічний зв'язок виборця з тією чи іншою партією, його відданість та симпатія; психологічна природа електоральних переваг, щодо розуміння механізмів прийняття рішень на індивідуальному рівні.
Теорія раціонального вибору (концепція економічного голосування)	1970–ті рр.	Е. Даунс, М. Фіоріна	Орієнтація на досягнення максимально вигідних результатів при мінімальних витратах.

Джерело: складено автором за: [7; 13; 14; 17, с. 716–721; 22, с. 89–94; 24].

Вирішальна роль в становленні «екологічної школи» належить учню та послідовнику А. Зігфріда – Ф. Гогелю.

Ф. Гогель виокремив принципи положення даного напрямку, а також методику і техніку дослідження. Він сформулював основний постулат «екологічної школи», відповідно якому проведення наукових досліджень в області мотивації електоральної поведінки має ґрунтуватися на порівнянні результатів виборів і факторів, що їх пояснюють [14]. Особлива увага приділялася аналізу впливу соціально-культурних чинників на електоральні уподобання населення. Вирішення поставленого дослідницького завдання він вбачав у зіставленні соціальної структури поселень та електоральної поведінки. Поняття «виборча географія» Ф. Гогель замінив на «соціологію виборів».

Загалом всі дослідження, проведені в рамках представленої напрямку, мали прикладний характер, ґрунтувалися на кількісних даних і акумулювалися статистичними органами. При цьому саме методи «екологічної школи» дозволили розкрити географічну своєрідність електоральної поведінки населення.

З часом деякі положення «екологічної школи», зокрема, об'єкт дослідження, зазнали критики французьким соціологом Р. Ароном. Об'єктом дослідження представників «екологічної школи» була територіальна одиниця, Р. Арон же запропонував аналізувати соціальні групи і їх специфічні риси. Електорат він розглядав як систему різних груп населення, що є розрізненими але одночасно контактуючими один з одним [1, с. 48]. При цьому численні методи аналізу «екологічної школи» не відкидалися, а використовувалися в поєднанні з даними опитувань думки населення.

Загалом, можна помітити, що географічний підхід до виборів носив чисто описовий характер, але він дозволяв виявити просторові розмиття поведінки виборців. У рамках цього підходу були розвинені статистичні методи дослідження укрупнених кількісних даних в прогностичних цілях.

У межах екологічного підходу написані праці М. Догана і Р. Херберле. Так, М. Доган, аналізуючи електоральний вибір французьких промислових робітників, поєднував методи екологічної школи з результатами соціологічних досліджень, а Р. Херберле для визначення чинників, що детермінують політичну поведінку виборців, використовував переважно статистичні методи. На електоральний вибір, з погляду науковця впливали соціально-економічні і соціально-структурні показники, які, в тому числі, мали територіальну та історичну природу [26, с. 5].

У 1920-ті рр. ХХ ст. новим поштовхом у вивченні проблеми став біхевіористський напрямок політичної соціології. Американські вчені Ч. Меріам і Х. Госнел в роботі «Відмова від голосування: причини і методи контролю» (1924 р.) застосували сучасну техніку опитування (інтерв'ювання) виборців при вивченні питання абсентеїзму [22, с. 91]. Основне значення біхевіоризму в електоральних дослідженнях полягає

в зміні методології: визначальними стали соціологічні опитування (в рамках екологічної школи основний метод – статистичний).

Через зниження інтересу до проблем політичної (в тому числі електоральної) поведінки, дослідження тривалий час гальмувалися. Тільки в 1940 р. американським соціологом П. Лазарсфельдом уперше використано досвід панельного опитування виборців для виявлення механізму формування електоральної поведінки.

П. Лазарсфельд довів, що вибір визначається не свідомими політичними уподобаннями, а приналежністю до великих соціальних груп, ступенем прояву солідарності індивіда з групою [22, с. 91]. Подібна поведінка електорату отримало назву експресивного.

Негативну роль це пояснення набуває у відкритому Е. Ноель-Нойманом законі «спіралі мовчання». Згідно цього закону, виборець може володіти думкою, що відрізняється від домінуючої. У подібній ситуації він відчуває себе самотнім, не висловлює публічно своїх уподобань або ж свідомо спотворює власне уявлення на користь лідируючих сил (боячись залишитися в меншості) [25, с. 153–155].

Соціологічний підхід до аналізу електорального вибору присутній в дослідженнях С. Ліпсета і С. Роккана. Вони обґрунтовують вплив соціальних конфліктів на партійну диференціацію. Пояснюючи вибір електорату, дослідники стверджують, що, голосуючи за партії, виборці висловлюють не лише ставлення до окремих питань, а й «звичай змушені обирати між історично заданими «пакетами» програм, зобов'язань, поглядів і навіть життєвих позицій» [19, с. 205].

Аналізуючи роль партій у сучасних демократіях, учені наголошують, що саме партії артикують інтереси політичних акторів та «змушують громадян позиціонувати себе стосовно окремих ліній структурних поділів» [19, с. 207]. Дослідники розрізняють чотири таких поділи. Зокрема, результатом національних революцій є релігійний та поділ між центром і периферією. Під час індустріальної революції виникли поділи між власниками і робітниками та конфлікт між інтересами земельних власників і промисловців (поділ між селом і містом) [24]. Саме дослідження підстав і природи формування поділів, аналіз процесу трансформації так званих пакетів програм та зобов'язань політичних партій, за які повинні голосувати виборці, дозволяє визначити детермінанти електорального вибору.

С. Верба і Н. Най запропонували в рамках соціологічного підходу «ресурсну» теорію електорального поведінки: більш активно беруть участь представники вищого і середнього класів, чоловіки, молодь і люди, які мають високий рівень освіти [10, с. 152–159].

Основними досягненнями представників соціологічного підходу є:

– першими звернули увагу на проблему електоральної активності, «першопрохідці» у її дослідженні;

– розробники статистичного та соціологічного методів дослідження, які застосовуються і в даний час;

– вперше виділили фактори, що визначають характер голосування: особливості території (в рамках «екологічної школи»), приналежність до соціальної групи.

Проте, в дослідженнях соціологічної школи електоральної поведінки не були розкриті психологічні основи політичного вибору. Прогалину спробували дослідити науковці з Мічиганського університету в 1950–х рр. в рамках соціально–психологічного підходу (теорія партійної ідентифікації). Голосування розглядалося як окремих, відособлений акт внутрішньої значимості, де головна увага приділялася індивідуальним психологічним процесам, що визначає політичний вибір.

У роботах представників Мічиганської школи була використана модель, що дозволяє враховувати сукупний вплив на голосування різних чинників: партійну ідентифікацію, орієнтацію на певного кандидата і позицію щодо спірних політичних питань. Шляхом комбінації цих показників можна пояснити причини електоральних рішень. Домінуючим фактором при цьому є партійна ідентифікація – частіше виборець голосує за кандидата від тієї партії, по відношенню до якого у нього сформувалися найбільш сприятливі установки [26, с. 19]. Передбачалося, що таким чином можливо встановити залежність між тривалими стійкими політичними уподобаннями і одноразовою політичною дією.

На думку А. Кембелла і П. Конверса, схильність до підтримки певної партії виробляється у індивіда в сім'ї [14]. В результаті людина часто голосує за ту ж партію, за яку голосували його рідні. Вибір здійснюється виходячи із психологічних характеристик людини, які закладаються в період соціалізації індивіда та залежать від соціально–психологічного оточення, тих норм та цінностей, які переважають у його середовищі.

На сьогодні однією з найбільш відомих напрацювань в рамках соціально–психологічного підходу є класична «американська модель» (Р. Вольфінгер і С. Розенстоун). Активність участі при електоральному виборі визначається в першу чергу психологічними особливостями особистості, її мотивацією, попереднім політичним досвідом, політичною культурою. Соціально–демографічні характеристики (стать, вік, рід занять, дохід, освіта, сімейний стан) відіграють менш значиму роль.

Особливостями теорії партійної ідентифікації є:

– проведення досліджень психологічної природи електоральних переваг, переконань виборців, щодо розуміння механізмів прийняття рішень на індивідуальному рівні;

– висунення ідеї про те, що на електоральну активність і вибір виборця впливають не один, а кілька факторів;

– посилення уваги до опитувань громадської думки (якість та періодичність яких розраховуються з метою визначення рейтингу/антирейтингу політичних партій і еліт).

У процесі змін соціально–політичних умов 1970–1990–х рр. зародився новий напрямок – «політико–комунікативний», розвиток якого обумовлювався загостренням політичних умов та посиленням комунікативних зв'язків [24]. Представники цього напрямку Д. Маккуейл, Д. Бламлер і ін., ґрунтуючись на методології Колумбійської школи, стверджували, що виграти на виборах можна шляхом залучення уваги латентних прихильників і тих, хто вагається. В 1970–ті роки цей напрямок продовжили розвивати Д. Гребер, Т. Паттерсон та Р. Роуз. Досліджуючи процес формування електоральної поведінки виборців, вони особливу увагу приділяли таким питанням, як політична реклама, поштові розсилки та комунікаційні технології (проте, деякі питання вчені залишили поза увагою: залежність електоральних переваг від рівня політичної культури населення, економічного становища тощо).

Існуючі прогалини в дослідженнях електоральної поведінки намагалися вирішити в рамках теорії «раціонального голосування», що пояснювала політику за допомогою економічних процесів. Нова модель голосування з'явилася в 1970–х рр. і базувалася на ідеях неокласичної економічної школи. Теорія раціонального вибору оформилася і набула статусу академічної після виходу в світ публікацій «Формула успіху» (Дж. Б'юкенен і Г. Таллок, 1962 р.), «Логіка колективної дії» (М. Олсон, 1965 р.) [40, с. 87]. Фундаментальним положенням концепції стало твердження висунуте Е. Даунсоном в роботі «Економічна теорія демократії». Відповідно до неї, результати виборів взаємообумовлені становищем в економіці країни, а кожен громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, надасть йому більше вигод [38, с. 51]. Прихильники підходу не стверджують, що населення орієнтується в економіці більше, ніж в політиці, а обґрунтовує те, що при високому матеріальному благополуччі населення голосує за чинний уряд. Вони розглядають електоральну поведінку як вибір, детермінований політико–ідеологічними уявленнями та партійними уподобаннями раціонально–діючої особистості.

Основними досягненнями представників теорії раціонального вибору є:

– створення просторової моделі голосування, що описувала електоральне змагання як сукупність взаємодій основних акторів (партій, кандидатів, виборців). Згідно з цією моделлю, виборець голосує за кандидата, найближчого до нього в просторі різних факторів, що стосуються поведінки виборця [17, с. 716–721];

– розвиток формального моделювання (для аналізу електоральних уподобань почали використовувати пояснювальні та прогностичні математичні моделі, засновані на врахуванні одного або декількох факторів).

Загалом раціонально–інструментальний підхід до аналізу електорального вибору відкрив нові можливості для аналізу поведінки виборців, проте він характеризувався певними недоліками. Зокрема, розробників моделей раціонального

вибору критикували за фактичну неможливість систематичної перевірки їх гіпотез за допомогою емпіричних методів, оскільки моделі були насичені великою кількістю теоретичних елементів, які складно виміряти на практиці. Також до недоліків згаданого підходу належать надмірне перебільшення раціональності індивіда, неможливість пояснити явку на вибори, неврахування експресивних мотивів голосування, особливостей політичної культури, традицій, інституційних характеристик політичних систем різних країн [6, с. 286–294]. Розглянутий підхід розкриває причини участі у виборах, а не фактори здійснення того чи іншого електорального вибору. Залишається не зрозумілим на чому базуються електоральні переваги: на аналізі власного економічного стану чи економіці в цілому.

Висновки. Отже, дослідження електоральної поведінки мають досить багату історію. В основі сформованих підходів виділяються різні фактори, що визначають електоральну поведінку: приналежність індивіда до певної соціальної групи, психологічні особливості особистості (ідентифікація з певною партією), економічні моменти (особисте матеріальне становище і економічна ситуація в країні), вплив засобів масової комунікації.

У вітчизняній науці існує плюралізм думок, тому правомірно використання будь-якого з цих підходів. Так у дослідженні механізмів формування індивідуального вибору використовується психологічний підхід; в з'ясуванні причин невдачі або перемоги політичної партії чи кандидата, застосовують теорію раціонального вибору тощо. Варто зауважити, що формування і визначення електоральної поведінки українського виборця, відрізняються від таких же в державах з розвиненими демократичними процесами (там набір факторів, що впливають на формування електоральної поведінки, визначений і досить стабільний). У країнах, які переживають соціально-політичні трансформації, результати виборчих кампаній залежать від проведеної соціально-економічної політики держави. Даний факт актуалізує потребу в розробках вітчизняних моделей електоральної поведінки з опорою на історичні, культурні та національні особливості суспільства.

Список використаних джерел

1. Арон, Р., 1992. 'Этапы развития социологической мысли', Москва: *Прогресс*, 89 с.
2. Алескеров, Ф., Ордешук, П., 1995. 'Выборы. Голосование. Партии', Москва: *Академия*, 211 с.
3. Балабан, Р., 1999. 'Розвиток виборчої системи України: політологічний аналіз': дис. ... к.політ.н. спец. 23.00.02: «Політичні інститути та процеси», Київ, 217 с.
4. Бортніков, В., 2007. 'Політична участь і демократія: українські реалії': монографія, Луцьк: *РВВ «Вежа» Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки*, 524 с.
5. Белов, А., 2004. 'Социально-экономические факторы электорального поведения: теория, методология, эмпирика', *Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки*, №6, с.36–60.
6. Бунь, В., 2015. 'Теоретичне визначення форм електоральної суб'єктності', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, №6, с.286–294.
7. Бунь, В. 'Теоретичні підходи до вивчення електоральної поведінки'. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk03/articles/21.pdf (дата звернення: 18.03.2019).
8. Бурдые, П., 1993. 'Социология политики', пер. с фр., Москва: *Socio Logos*, 336 с.
9. Вебер, М., 1990. 'Политика как призвание и профессия', *Вебер М. Избранные произведения*: пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова; предисл. П. Гайдено, Москва: *Прогресс*, 808 с.
10. Верба, С., Най, Н., 1987. 'Участие в Америке: Политическая демократия и социальное равенство', Москва: *Прогресс*, 452 с.
11. Дюверже, М., 2000. 'Политические партии', пер. с франц., Москва: *Академический Проект*, 538 с.
12. Жадько, В., 2000. 'Парадокси свідомості сільського виборця', *Політична думка*, №1, с.19–29.
13. Захаров, О. 'Социальные механизмы воздействия на электоральное поведение'. URL: <http://cheloveknauka.com/sotsialnyu-mehanizmy-vozdeystviya-nae-ektoralnoe-povedenie> (дата звернення: 31.03.2019).
14. Каминский, В. 'О теоретико-методологических подходах к изучению электорального поведения населения'. URL: http://sa.vsc.ac.ru/article/2185/full?_lang=ru (дата звернення: 02.04.2019).
15. Кэмпбелл, Д., 1980. 'Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях', пер. с англ., сост. и общ. ред. М. Бобневой, Москва: *Прогресс*, 391 с.
16. Князева, Е., 1996. 'Электоральное поведение как социокультурное явление'. Дисс. ... к.социолог.н. спец. 22.00.01: «Теория и история социологии», Харьков, 236 с.
17. Косахивська, О., 2010. 'Електоральна поведінка: теоретико-методологічні засади дослідження', *Держава і право*, Вип.50, с.716–721.
18. Кресіна, І., Перегуда, Є., 2003. 'Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми': монографія, Київ: *Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України*, 368 с.
19. Липсет, С., Роккан, С., 2004. 'Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания', *Политическая наука*, №4, с.204–234.
20. Лейкман, Э., Ламберт, Д., 1958. 'Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем', Москва, с.133–137.
21. Лейпхарт, А., 1997. 'Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование', пер. с англ., Москва: *Аспект Пресс*, 287 с.
22. Малашенко, И., 2014. 'Изучение электорального поведения: сравнительный анализ зарубежных и отечественных теорий', *Вестник Брянского государственного университета*, №2, с.89–94.
23. Маренков, А., 2004. 'Социально-психологические факторы электорального поведения (на примере современной России и стран СНГ)': автореф. дис. ... к.психолог.н. спец. 19.00.05: «Социальная психология», Ярославль, 22 с.
24. Никитина, Т., Терентьева, И. 'Теоретико-методологические основания изучения электорального поведения населения'. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/teoretiko-metodologicheskie-osnovaniya-izucheniya-elektoralnogo-povedeniya-naseleniya.pdf> (дата звернення: 16.03.2019).
25. Ноэль-Нойман, Э., 1996. 'Общественное мнение. Открытие спирали молчания', пер. с нем., Москва: *Прогресс, Академия, Весь Мир*, 289 с.
26. Охременко, И., 2002. 'Электоральное поведение: теория вопроса': учеб. пособ.: в 2 ч., Волгоград: *ВолГУ*, Ч.1, 52 с.
27. Палинчук, М., Дурнінг, Д. 1997. 'Поняття політичного аналізу та етапи прийняття політичного рішення', *Актуальні проблеми формування органів місцевого самоврядування в Україні*, Ужгород, с.87–102.
28. 'Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку': монографія, 1998, за ред. Ф. Рудича, Київ: *Парлам. вид-во*, 352 с.
29. Поліщук, І., 2009. 'Електоральний процес пост-соціалістичного суспільства: політико-культурний вимір (на прикладі України, Росії та Польщі)': Дис. ... д.політ.н. спец. 23.00.02: «Політичні інститути та процеси», Харків, 58 с.

30. Полторац, В., Петров, О., 2004. 'Избирательные кампании: научный подход к организации', Киев: *Знання України*, 120 с.

31. Римский, В. 'Клиентелизм как фактор электорального поведения российских граждан'. URL: <http://www.democracy.ru.library> (дата обращения 28.03.2019).

32. Романюк, А., Шведа, Ю., 2005. 'Партії та електоральна політика', Львів: ЦПД «Астролябія», 348 с.

33. Ротар, Н., 2007. 'Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду': монографія, Чернівці: *Рута*, 472 с.

34. Рябов, С., 1996. 'Державна влада: проблеми авторитету й легітимності': монографія, Київ: *НІСД*, 124 с.

35. Сушко, А., 2014. 'Електоральна культура в умовах формування громадянського суспільства', *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* / відп. за вип. В. Дрьомін; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України, Одеса: *Фенікс*, Т.2, с.163–164.

36. Тагагера, Р. 'Описание избирательных систем'. URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=110 (дата обращения 04.04.2019).

37. Хантингтон, С. 'Политический порядок в меняющихся обществах'. URL: http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-polit_poryadok-ru-a.htm (дата обращения 15.04.2019).

38. Фармер, М., 1994. 'Рациональный выбор: теория и практика', *Политические исследования*, №3, с.3–51.

39. Шаповал, В., 2004. 'Конституція і виконавча влада', Київ: *Юрінком Інтер*, 168 с.

40. Шумпетер, Й., 1995. 'Капіталізм, соціалізм і демократія', Київ: *Основи*, 528 с.

41. Яременко, О., Міщенко, М., 2000. 'Політичні уподобання українців як чинник впливу на політичні процеси', *Політична думка*, №1, с.3–18.

References

1. Aron, R., 1992. 'Jetapy razvitiya sociologicheskoy mysli (Stages of development of sociological thought)', Moskva: *Progress*, 89 s.

2. Aleskerov, F., Ordeshuk, P., 1995. 'Vyborny. Golosovanie. Partii (Elections. Voting. Party)', Moskva: *Akademija*, 211 s.

3. Balaban, R., 1999. 'Rozvytok vyborchoi systemy Ukrainy: politologichnyy analiz (Development of the electoral system of Ukraine: political analysis)': dys. ... k.polit.n. spec. 23.00.02: «Politychni instytuty ta procesy», Kyi'v, 217 s.

4. Bortnikov, V., 2007. 'Politychna uchast' i demokratija: ukrai'ns'ki realii' (Political Participation and Democracy: Ukrainian Realities)': monografija, Luc'k: *RIV «Vezha» Volyn. derzh un-tu im. Lesi Ukrain'ky*, 524 s.

5. Belov, A., 2004. 'Social'no-ekonomicheskie faktory jelektoral'nogo povedeniya: teorija, metodologija, jempirika (Socio-economic factors of electoral behavior: theory, methodology)', *Vestnik MGU. Serija 12. Politicheskie nauki*, №6, s.36–60.

6. Bun', V., 2015. 'Teoretychne vyznachennja form jelektoral'noi' sub'jektivnosti (Theoretical definition of forms of electoral subjectivity)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filosofsk'ko-politologichni studii*, №6, s.286–294.

7. Bun', V. 'Teoretychni pidhody do vyvchennja jelektoral'noi' povedinky (Theoretical approaches to the study of electoral behavior)'. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk03/articles/21.pdf (дата звернення: 18.03.2019).

8. Burd'e, P., 1993. 'Sociologija politiki (Sociology of politics)', per. s fr., Moskva: *Socio Logos*, 336 s.

9. Veber, M., 1990. 'Politika kak prizvanie i professija (Politics as a vocation and profession)', *Veber M. Izbrannye proizvedeniya*: per. s nem. / sost., obshh. red. i poslesl. Ju. Davydova; predisl. P. Gajdenko, Moskva: *Progress*, 808 s.

10. Verba, S., Naj, N., 1987. 'Uchastie v Amerike: Politicheskaja demokratija i social'noe ravenstvo (Participation in America: Political Democracy and Social Equality)', Moskva: *Progress*, 452 s.

11. Djuverzhe, M., 2000. 'Politicheskie partii (Political parties)', per. s franc., Moskva: *Akademicheskij Proekt*, 538 s.

12. Zhad'ko, V., 2000. 'Paradoksy svidomosti sil's'kogo vyborca (The paradoxes of the rural voter's consciousness)', *Politychna dumka*, №1, s.19–29.

13. Zaharov, O. 'Social'nye mehanizmy vozdejstvija na jelektoral'noe povedenie (Social mechanisms of influence on electoral behavior)'. URL: <http://cheloveknauka.com/sotsialnye-mehanizmy-vozdejstvija-naelektoralnoe-povedenie> (data zvernennja: 31.03.2019).

14. Kaminskij, V. 'O teoretiko-metodologicheskikh podhodah k izucheniju jelektoral'nogo povedeniya naselenija (About theoretical and methodological approaches to the study of electoral behavior of the population)'. URL: <http://sa.vsc.ac.ru/article/2185/full?lang=ru> (data zvernennja: 02.04.2019).

15. Kjempebell, D., 1980. 'Modeli jeksperimentov v social'noj psihologii i prikladnyh issledovanijah (Models of experiments in social psychology and applied research)', per. s angl., sost. i obshh. red. M. Bobnevoj, Moskva: *Progress*, 391 s.

16. Knjazeva, E., 1996. 'Jelektoral'noe povedenie kak sociokul'turnoe javlenie (Electoral behavior as a sociocultural phenomenon)'. Diss. ... k.sociolog.n. spec. 22.00.01: «Teorija i istorija sociologii», Har'kov, 236 s.

17. Kosahiv's'ka, O., 2010. 'Elektoral'na povedinka: teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennja (Electoral behavior: theoretical and methodological principles of research)', *Derzhava i pravo*, Vyp.50, s.716–721.

18. Kresina, I., Pereguda, Je., 2003. 'Parlaments'ki vyborny v Ukrai'ni: pravovi i politychni problem (Parliamentary Elections in Ukraine: Legal and Political Issues)': monografija, Kyi'v: *In-t derzhavy i prava im. V. Korce'kogo NAN Ukrai'ny*, 368 s.

19. Lipset, S., Rokkan, S., 2004. 'Struktury razmezhevanij, partijnye sistemy i predpochtenija izbiratel'ej. Predvaritel'nye zamehanija (Structures of delimitation, party systems and preferences of voters. Preliminary notes)', *Politicheskaja nauka*, №4, s.204–234.

20. Lejkman, Je., Lambert, D., 1958. 'Issledovanie mazhoritarnoj i proporcional'noj izbiratel'nyh system (The study of the majority and proportional electoral systems)', Moskva, s.133–137.

21. Lejphart, A., 1997. 'Demokratija v mnogostavnyh obshhestvah: Sravnitel'noe issledovanie (Democracy in multicompound societies: A comparative study)', per. s angl., Moskva: *Aspekt Press*, 287 s.

22. Malashenko, I., 2014. 'Izuchenie jelektoral'nogo povedeniya: sravnitel'nyj analiz zarubezhnyh i otechestvennyh teorij (The study of electoral behavior: a comparative analysis of foreign and domestic theories)', *Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo universiteta*, №2, s.89–94.

23. Marenkov, A., 2004. 'Social'no-psihologicheskie faktory jelektoral'nogo povedeniya (na primere sovremennoj Rossii i stran SNG) (Socio-psychological factors of electoral behavior (on the example of modern Russia and the CIS countries)': avtoref. dis. ... k.psiholog.n.: spec. 19.00.05: «Social'naja psihologija», Jaroslavl', 22 s.

24. Nikitina, T., Terent'eva, I. 'Teoretiko-metodologicheskie osnovaniya izuchenija jelektoral'nogo povedeniya naselenija (Theoretical and methodological foundations of the study of electoral behavior of the population)'. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/teoretiko-metodologicheskie-osnovaniya-izucheniya-elektoralnogo-povedeniya-naseleniya.pdf> (data zvernennja: 16.03.2019).

25. Nojel'–Nojman, Je., 1996. 'Obshhestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchanija (Public opinion. Opening the Spiral of Silence)', per. s nem., Moskva: *Progress, Akademija, Ves' Mir*, 289 s.

26. Ohremenko, I., 2002. 'Jelektoral'noe povedenie: teorija voprosa (Electoral behavior: the theory of the issue)': ucheb. posob.: v 2 ch., Volgograd: *VolGU*, Ch.1, 52 s.

27. Palinchak, M., Durning, D. 1997. 'Ponjattja politychnogo analizu ta etapy pryjnattja politychnogo rishennja (The concept of political analysis and the stages of political decision-making)', *Aktual'ni problemy formuvannja organiv miscevoغو samovrjaduvannja v Ukrai'ni*, Uzhgorod, s.87–102.

28. 'Politychna sistema suchasnoi' Ukrai'ny: osoblyvosti stanovlennja, tendencii' rozvytku (Political system of modern Ukraine: peculiarities of formation, tendencies of development)': monografija, 1998, za red. F. Rudycha, Kyi'v: *Parlam. vyd-vo*, 352 s.

29. Polishhuk, I., 2009. 'Elektoral'nyj proces postsocialistychynogo suspil'stva: polityko-kul'turnyj vymir (na prykladi Ukrai'ny, Rosii' ta Pol'shhi) (Electoral process of post-socialist society: political and cultural dimension (on the example of Ukraine,

Russia and Poland)): Dys. ... d.polit.n. spec. 23.00.02: «Politychni instytuty ta procesy», Harkiv, 58 s.

30. Poltorak, V., Petrov, O., 2004. 'Izbiratel'nye kampanii: nauchnyj podhod k organizacii (Election campaigns: a scientific approach to the organization)', Kiev: *Znanija Ukrainy*, 120 s.

31. Rimskij, V. 'Klientellizm kak faktor jelektoral'nogo povedenija rossijskikh grazhdan (Clientelism as a factor of electoral behavior of Russian citizens)'. URL: <http://www.democracy.ru/library> (data obrashhenija 28.03.2019).

32. Romanjuk, A., Shveda, Ju., 2005. 'Partii' ta elektorol'na polityka (Parties and electoral politics)', L'viv: *CPD «Astroljabija»*, 348 s.

33. Rotar, N., 2007. 'Politychna uchast' gromadjan Ukrai'ny u systemnyh transformacijah perehidnogo period (Political Participation of Ukrainian Citizens in System Transitions of the Transition Period)': monografija, Chernivci: *Ruta*, 472 s.

34. Rjabov, S., 1996. 'Derzhavna vlada: problemy avtorytetu j legitymnosti (State power: problems of authority and legitimacy)': monografija, Kyi'v: *NISD*, 124 s.

35. Sushko, A., 2014. 'Elektoral'na kul'tura v umovah formuvannja gromadjans'kogo suspil'stva (Electoral culture in the formation of civil society)', *Pravove zhytja suchasnoi' Ukrai'ny: materialy Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu / vidp. za vyp. V. Dr'omin; NU OJuA, Pivd. region. centr NAPrN Ukrai'ny, Odesa: Feniks*, T.2, s.163–164.

36. Taagepera, R. 'Opisanie izbiratel'nyh system (Description of election systems)'. URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=110 (data obrashhenija 04.04.2019).

37. Hantington, S. 'Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah (Political order in changing societies)'. URL: http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-polit_poryadok-ru-a.htm (data obrashhenija 15.04.2019).

38. Farmer, M., 1994. 'Racional'nyj vybor: teorija i praktika (Rational choice: theory and practice)', *Politicheskie issledovanija*, №3, s.3–51.

39. Shapoval, V., 2004. 'Konstytucija i vykonavcha vlada (Constitution and executive power)', Kyi'v: *Jurinkom Inter*, 168 s.

40. Shumpeter, J., 1995. 'Kapitalizm, socializm i demokratija (Capitalism, Socialism and Democracy)', Kyi'v: *Osnovy*, 528 s.

41. Jaremenko, O., Mishhenko, M., 2000. 'Politychni upodobannja ukrai'nciv jak chynnyk vplyvu na politychni procesy (Political preferences of Ukrainians as a factor influencing political processes)', *Politychna dumka*, №1, s.3–18.

* * *